

Fig. 1. Kirken set fra sydøst. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *The church seen from the south east.*

TOMMERUP KIRKE

ODENSE HERRED

Historisk indledning. Kirken tilhørte efter reformationen kronen,¹ der 1671 afhændede den med kaldsret til rigsadmiral Henrik Bielke (jf. s. 3201 og 3307), der i forvejen havde godsbesiddelser i sognet.² Fra hans arvinger Sophie Amalie Bielke og hendes ægtemand Hans Kaas (jf. altersølv) bortauktioneredes den 1704 til den københavnske garnisonskirkes præst, Knud Jacobsen Tommerup, hvis bror, sognepræst Claus Jacobsen Tommerup, 1716 købte kirken efter at have afstået embedet til sin svigersøn. Herfra kom den til sønnen, søkaptajn Jacob Clausen Tommerup til Tallerupgård (†1743) (jf. prædikestol). Kirken bevarede en tilknytning til Tallerupgård's ejere, sidstnævntes enke Else Kirstine Rosenvinge (jf. prædikestol) og hendes anden ægtemand, Jacob Preben Banner von Hey, der 1764 afhændede kirken til

ritmester Ejler Petersen til Tallerupgård. Fra 1780 var der livlig handel med patronatsretten, i perioder på præsterens hænder, mens kaldsretten blev afhændet til kronen 1800.³ I det næste halve århundrede havde kirken tilknytning til Talleruplund (Tallerupgård), mens senere ejere talte H. C. Petersen på Dalumgård, boghandler Chr. Milo, Odense (jf. altersæt) og proprietær Rasmussen, Møllegård.⁴ Kirken overgik til selveje 1. jan. 1914.⁵

Af *katolske præster* kendes hr. Hintze⁶ og 'Doktor Erik'.⁷ Ifølge en dom 1545 var begge desuden præster i Brylle, der således må være annekteret senest o. 1500. Dommen nævner også efterfølgerne hr. Jep, hr. Thomas og Jens Andersen.⁸ Brylle Sogn (jf. s. 3307) var *anneks* indtil 1877. Broholm kirkedistrikt blev ved oprettelsen 1907 nyt anneks (jf. s. 3347).

Fig. 2. Tommerup Kirke set fra sydøst o. 1948. I Lokalhistorisk Arkiv, Tommerup – *Tommerup Church seen from the south east, c. 1948.*

Ved landehjælpen 1524–26 takseredes kirken til middelansættelsen 15 mark.⁹ 1551 fik Jørgen Brahe i en tvist med Sophie Lykke herredagsdom på, at en eng i Tommerup mark 'fra gammel tid skulle være pantsat for nogen sten til kirkens behov og bygning'.¹⁰

Stolestadestrigheder. To piger fra Usselhusene idømtes 1728 en mulkt for at have taget sæde blandt sognets gifte koner.¹¹ 1758 lod kirkeejeren Jacob Preben Banner von Hey udvise en skovrider Claudi fra en anden mands stol, som skovrideren ellers havde brugt, siden han blev bosiddende i skovdistriktet. Baggrunden var tilsyneladende en strid om jagtrettigheder.¹²

I lighed med andre fynske sogne trak Karl Gustav-krigene 1657–60 grusomme spor gennem sognet (jf. *†epitafium*), og der blev ikke aflagt regnskab for årene 1657–58.¹³

Et *sagn* beretter, at kirken er bygget som votivgave fra en fornem frue, der slap uskadt fra, at hendes hesteforspand løb løbsk på vej til kirke.¹⁴ Et andet sagn fortæller om 'den onde præst' Jørgen Jensen (†1691), at hans genferd viste sig, bl.a. foran alteret, hvorfor biskoppen måtte mane ham i jorden.¹⁵

Kirken ligger østligt i den store landsby med præstegården som nærmeste nabo mod syd. Landsbyen ligger i den sydøstlige del af det store sogn, der mod nord præges af kuperet bakkeland gennemskåret af smeltevandsdale.

Den gamle kirkegård. Kirken omgives af sin gamle, nu græsbevoksede kirkegård, der er ude af brug siden o. 1875, da man anlagde en ny kirkegård nordøst for kirken. Dens lave *hegn* er sat af marksten. Af tre *indgange* lukkes kun én i vest. Den har to støbejernsfløje hængt på granit. *†Hegn og indgange.* 1665 blev der lavet en ny *†kirkerist* af træ til den ene *†kirkegårds*slåge, mens et stykke nedfalden 'kirkegårds' mur' ved *†præstegårds*slågen blev 'oprejst'.¹⁶ Her lå den nordre længe af den gamle præstegård fra o. 1700 (nu i Den Fynske Landsby) omtrent i kirkegårdens søndre skel.¹⁷ 1803 blev stengærdet forstærket med stakitværk.¹⁸

Den nye kirkegård. Efter 1870 at have overvejet en udvidelse af kirkegården mod øst ved inddragelse af et stykke af præstegårdshaven,¹⁹ anlagde man i stedet en ny kirkegård på landevejens nordside. Den er siden indvielsen 1875 udvidet flere gange, senest 1960 efter plan ved Knud Lehn-Petersen og kirkegårdsinspektør O. Raahauge-Askegaard.²⁰ *Hegn.* Den hegnes mod syd og øst af markstendige,²¹ mod nord og vest af naturhegn. *Indgange.* En køreport med svære hvidkalkede teglpiller har støbejernslåger ligesom en fodgængerlåge med granitpiller; begge i syd.

Kirkegårdsbygninger. Et kapel i røde tegl (hvidkalket) har sadeltag, retkantet døråbning (herover et korset kors) og langsiderne hver to rektangulære vinduer. Ombygget 1966 ved Ebbe Lehn-Petersen.²² Desuden en toiletbygning fra 1950'erne, i blank, rød mur og med pyramidetag, tegnet af Knud Lehn-Petersen.²² Et sognehus er 2012 opført syd for kirkegården efter tegning af John Rasmussen, R Arkitekter, Odense.²³

BYGNING

Oversigt. Kirken har sin oprindelse i en lille bygning af rå kampesten, af hvilken kun skibet er bevaret. Den må være opført o. 1200. I senmiddelalderen, o. 1500, erstattedes koret af et langhuskor. Ligeledes i senmiddelalderen er der tilføjet tårn i vest og våbenhus ud for syddøren. Et nordre sideskib, kaldet »Fredsflojen«, er opført 1920.

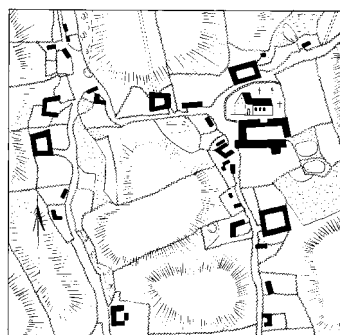

Fig. 3. Matrikelkort. 1:10.000. Målt af C. Søbereg 1811. – Cadastral map.

Den romanske kirkes skib er opført af rå kamp og rejser sig over en dobbelt profileret granitsokkel, stejl karnis over skråkant (jf. s. 2646, fig. 5), hvorover et glat skifte af kvadre, der også ses som hjørnekæder, der endnu er bevaret synlige ved vesthjørnerne. Ligeledes ses soklen i tårnrummet på hver side af den senere gennembrudte tårnbue. Grundplanen af den usædvanlig lille bygning, der er 11,3 m lang og 7,1-7,5 m bred, spidser markant til mod øst. Det store antal genanvendte sokkelkvadre i det senmiddelalderlige langhuskor viser, at det romanske kor har været ret afsluttet mod øst.

Døre og vinduer. Skibets syddør er bevaret i brug og er omtrent uændret. Døren bryder det øverste sokkelled, har kvadersatte karme og vandret, monolit overligger. Døren måler 110×220 cm og har anslagsfalsene anbragt tæt på ydre murflugt. Den indre dørniche har kun lidt smigede vanger og er også her overdækket af en monolit granitoverligger. Denne prydes af en affasning, der ikke når helt ud til vangerne. *Norddøren* er tilmuret og delvist ødelagt af et sekundært vindue, men har tydeligvis dimensioner og udformning som den søndre. I det indre er den vandrette overdækning bevaret intakt, mens denne i øvrigt er erstattet af en træoverligger, der udad stiger op mod overkanten af det nævnte vindue (jf. fig. 30a). På sydsiden ses lidt øst for midten et tilmuret, oprindeligt vindue med kvaderhugne smige og stik. Åbningen er usædvanligt lavt og bredt proportioneret, 65×110 cm. Et tilsvarende, om end tilsyneladende mindre, vindue var bevaret, men tilmuret, på nordsiden længst mod øst frem til 1920.²⁴ De to vinduers placering antyder, at det romanske skib har haft to vinduer øst for dørene på hver langside.

Skibets vestre gavltrekant er bevaret omtrent intakt til kip og inkorporeret i det sekundære tårns østmur. Den udvendige murbehandling er her groft udfyldte fuger, der lader toppen af den rå kamp synlig.

Indre. Triumfmuren er helt fjernet ved opførelsen af det sekundære langhuskor og overgangen til dette skjules af den brede gjordbue mellem korets og skibets hvælv. Murværket fremtræder med den rå kamp delvis synlig.

Senmiddelalderlige ændringer og tilføjelser. Ældst er sandsynligvis tårnet, der kan hidrøre fra 1400-tallets første halvdel eller midte. Langhuskoret er tilføjet i årene omkring 1500, mens våbenhuset ikke lader sig nøjere datere.

Tårnet har bemærkelsesværdigt tynde mure, blot 80-100 cm tykke, og er usædvanligt skævt placeret i forhold til gavlen, idet nordmuren flugter med skibets nordmur. Murværket er opført af munkesten i munkeskifte og rejser sig over en delvist synlig syld af rå kamp; herover har sydsiden et rektantet sokkelled af tegl. I syd er en oprindelig dør, der udvendigt er tilmuret i murflugten og anbragt i et højtrest, rundbuet eller let spidsbuet spejl; indvendigt fremtræder den som en vandret overdækket niche. Vestvinduet er af nyere dato.

Tårnrummet overdækkes af et fladt loft, hvilket allerede var tilfældet ved biskop Jacob Madsens visitats af kirken 1589.²⁵ Rummet forbindes med skibet af en lav og smal, spidsbuet tårnbue med overgribende stik. Denne er centreret i skibet og sidder som følge heraf forskudt mod syd i tårnrummet.

Mellemstokværket har oprindelig, udvendig adgang i nordsiden længst mod øst i form af en flad-

buet dør med halvstensfals både ude og inde. Mod alle tre frie sider er der små glugger nær midten af murene; i syd og vest fladbuede og falsede, den vestre formentlig ombygget i lysninger, mens der i nord er en smal, falset åbning med aftrappet overdækning.

Klokkestokværket er for hovedpartens vedkommende en forhøjelse fra 1920, men indeholder i øst og vest rester af oprindelige gavltrekanter fra det indtil da lavere tårn. En stor, fladbuet åbning med udvendig halvstensfals og indvendig fals i stikken må opfattes som et oprindeligt glamlul. Heraf følger, at klokken må have været op- hængt i tårnets tagrum. I øst ses umiddelbart over skibets tagryg to små fladbuede glugger, adskilt af en blot halvstens bred pille, og tæt herover to tilsvarende disponerede rundbuede blændinger. Det kan ikke udelukkes, at tårnet i denne skikkelse er resultat af en delvis nedrivning af et ældre klokkestokværk (sml. trappehus).

Fra mellemstokværket er der 1905 brudt en åbning gennem den romanske vestgavl til skibets loftsrum.⁴

I klokkestokværket udgør et vandret tilbage-spring i østvæggen, umiddelbart under de to glugger, en del af den oprindelige gavltrekanter.

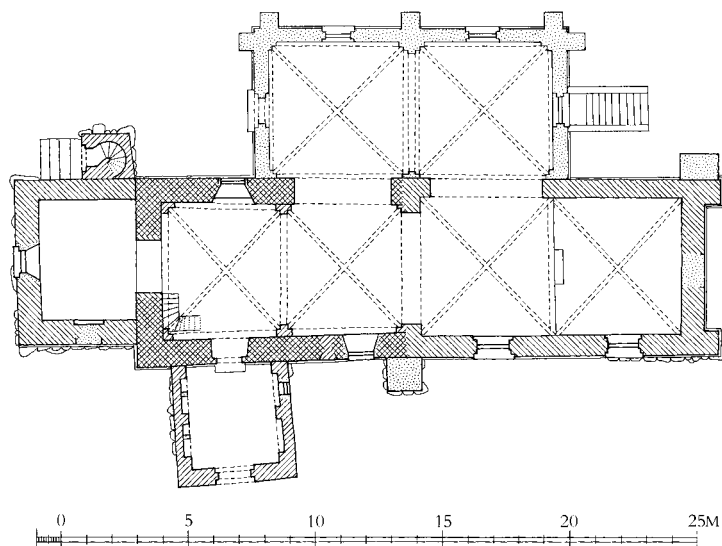

Fig. 4. Plan. 1:300. Målt af Ebbe Lehn Petersens Tegnestue 1996, suppleret og korrigeret af Kirstin Eliassen og tegnet af Merete Rude 2015. – *Ground plan.*

Fig. 5. Korets østgavl set fra sydøst. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *East gable of chancel seen from the south east.*

Et *trappehus* er opført sekundært på tårnets nordside i tilknytning til den oprindelige adgangsdør til mellemstokværket. Den arkitektonisk kultiverede halvtagsdækkede tilbygning har adgang fra vest ad en fladbuet dør, hvis halvstensfåse er af-fåse. Trappen snor sig om en halvstensspindel og overdækkes af vandrette stik af bindere på fladen. Trappen har tydeligvis skullet fortsættes højere op, idet der et à to trin over overdørens tærskel er en repos med ansats til yderligere trin, hvis spindel er forskudt en smule mod nordøst i forhold til i det nedre trappeløb. Dette betyder, at opførelsen af det stående tårn enten endnu ikke var afsluttet, eller at det planlagdes forhøjet, da trappehuset opførtes.

Hvælv. Skibet overdækkes af to kvadratiske krydshvælv med retkantede halvstensribber. Hvælvene hviler på helstens spidsbuede skjoldbuer, der bæres af dobbeltfåsede hvælvpiller og

Fig. 6. Hvælvpille i langhusets nordside mellem 2. og 3. fag (s. 3278). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Vault pillar on north side of nave between 2nd and 3rd bay.*

adskilles af en ligeledes halvstens gjordbue. Pillerne mangler led til bæring af hvælvrubberne, der i stedet udspringer af en skråtstillet løber (jf. fig. 6). Den midterste hvælvpille i syd prydes af et kragbånd med en halvstaf; dette kan næppe være oprindeligt.²⁶

Kirkens oprindelige kor blev, formentlig o. 1500, erstattet af et *langhuskor*, med samme længde som det ældre skib. Det nye kor er opført af munkesten i munkeskifte over en granitsokkel, der tydeligvis er genanvendt fra det ældre kor, således at skråkanten primært er anvendt i syd og karnissen i nord og øst. Langmurene afsluttes foroven af et savskifte under nyere falsgesims. På østgavlen to halvtagsdækkede støttestøtter, der flugter med de respektive langmure.

På sydsiden har hvert af de to fag et stort fladbuet, falset vindue, og et tilsvarende, nu tilmuret, (†)vindue ses midt i østgavlen.

I den noget forstyrrede østre gavltrekant markeres gavlfoden af en to skifter høj båndblænding, hvis søndre ende er forsvundet ved senere ommuringer. I gavlens halve højde ses den nedre halvdel af en frise af afrappede, rombeformede blændinger, mens den øvre del er forsvundet ved en ommuring af gavltoppen, ligesom også kamtakkerne må være senere ommurede.

Langhusets arkitektoniske udtryk er nært beslægtet med kirken i Vissenbjerg og sandsynligvis samtidigt med denne (s. 3374).

Korets indre overdækkes af to kvadratiske krydshvælv med halvstensribber. De bæres af spidsbuede forlæg i væggene og adskilles af en spidsbuet helstensbred gjordbue. Det østre hvælvfag fremhæves ved, at hvælvforlæggene ledsages af et let fremspringende fladskifte. Den ca. 90 cm brede gjordbue mellem langhuskor og skib må være et resultat af en sammensmeltning af en ældre, østre skjoldbue i skibet og et bueslag, opført samtidigt med korets overhvælvning.

Et *våbenhus* opførtes hen mod middelalderens slutning foran skibets syddør. Murene er opført af munkesten i munkeskifte over en delvist synlig syld af fremspringende rå kampesten. De blot to sten tykke flankemure er kun halvt så høje som skibets mur. Døren i våbenhusets sydgavl er falset og fladbuet i spidsbuet spejl. Åbningen synes no-

Fig. 7. Kirken set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *The church seen from the north.*

get reguleret i nyere tid, men formen må opfattes som oprindelig. Et lille, kvadratisk vindue nordligst i østmuren er nyere. Øvre halvdel af begge flankemure bærer kraftigt præg af ommuringer, der i vestmuren er udført dels af brokker, dels af små tegl i normalformat. En forhøjelse af våbenhuset fandt sted 1878.²⁷ Hovedparten af gavltrekanten må formodes ombygget ved en restaurering 1920 (jf. ndf.).

I våbenhusets indre prydes begge flankemure af to lave og lavt anbragte, fladbuede helstensdybe blændinger. De vestre har fået bueslagene fornyet i forbindelse med ommuring af flankemurens øvre del (jf. ovf.) og underdeles af halvstensbrede retkantede piller, der medvirker til bæring af den nuværende meget flade overdækning.

Eftermiddelalderlige ændringer og tilføjelser. Omkring 1670 synes kirken at have været i forfald, idet de to hvælv over langhuskoret truede med at styrte sammen. Problemer med hvælvenes sta-

bilitet kan allerede tidligere have været søgt afhjulpet ved opførelse af *støttestøtter*. På nordsiden var en pille nu delvist nedfaldet, ligesom kirkens sydside omkring midten havde givet sig udad.²⁸ En støttepille på dette sted, der i sin nuværende form er resultat af senere ændringer, kan være rejst efterfølgende.

Blot få år senere, den 20. jan. 1679, oplystes, at hvælvingen var faldet ned.²⁹ Det må formentlig dreje sig om et af de to hvælv i koret, om end sammenstyrningen sandsynligvis kun har været delvis.³⁰

I forbindelse med planlægning af forskellige reparationer o. 1755 nævntes tillige ønsket om en udvidelse af kirken.³¹ I 1875 blev dette ønske gentaget, idet præsten og kirkesangeren tre år i træk havde klaget over, at der gentagne gange ikke havde været plads til sognets kirkegængere.³²

De ovennævnte støttepiller ved kirkens nord- og sydside i overgangen mellem skib og lang-

huskor kunne tilsyneladende ikke alene afhjælpe problemerne med stabiliteten i koret. Der ses alvorlige revnedannelser både i nord og syd mellem langmuren og østgavlen. Førstnævnte dækkes af en bred støttepille, der må være opført før 1866.³³

En større *udvidelse* og *restaurering* ved arkitekt J. Vilhelm Petersen fandt sted 1920;³⁴ herunder tilføjedes et *nordre sideskib*.³⁵ Tilbygningen dækker kirkens to midterste fag og fremtræder udadtil som to sidestillede bygninger med selvstændige gavle mod nord. Byggematerialet er munkesten i munkeskifte over den genanvendte romanske sokkel fra langhusets nordside, suppleret med enkelte nye sten. Soklen fremtræder således med den stejle karnis mod øst og nord og skråkant mod vest. Facaderne prydes af støttepiller ved nordhjørnerne og midt på nordfacaden. Denne facade har midt i hvert fag et fladbuet, falset vindue, og et lignende er anbragt midt i østfacaden, mens der i vest er en tilsvarende udformet dør. De sidestillede gavltrekanter prydes af kamtakker og blændingsdekoration (jf. fig. 7). Tilbygningens arkitektoniske formsprog er klart inspireret af langhuskoret med dets savskifter og fladbuede vinduer.

Sideskibets indre overdækkes af to krydshvælve med rektantede halvstensribber. Dispositionen afspejler tydeligt overhvelvningen af skibet med falsede hvælvpiller og spidsbuede skjoldbuer. Hvælvsystemets kragbånd er udformet med et glat skråt skifte, kronet af en halvstaf.³⁶ Sideskibet forbindes med langhuset af to arkadeåbninger, der er formgivet efter de skjoldbuer, hvorunder de er anbragt. En støbt trappe, vinkelret på østmuren, giver via en fladbuet dør adgang til en kælder under det østre fag. Denne indeholder toilet, materialrum og fyrrum (se opvarmning).

Samtidig hermed *forhøjedes tårnet* med et klokkestokværk, der inkorporerede de ældre gavle i øst og vest. I hver af de nyopførte nord- og syd-mure anbragtes to store, falsede glamhuller, og facaderne afsluttedes foroven af et savskifte. Tårnet fik nye kamtakkeblændingsgavle mod øst og vest (jf. fig. 1 og 7).

Ud over de nævnte arbejder gennemførtes en generel restaurering af kirken, der tydeligst giver

sig til kende i våbenhusets sydgavl og ved støttepillen midt på langhusets sydfacade.⁴

Istandsættelsesarbejder i koret er gennemført 1959 ved arkitekt Ebbe Lehn Petersen og 1985 ved arkitekt Allan Havsteen-Mikkelsen. Kirkens indre er senest kalket 1996.³⁷

Gulve. Kirken har gulv af røde og rødgyldne klinker i midtergang og våbenhus, der tilsyneladende er lagt ved restaureringen 1920, mens der er bræddegulve i koret, stolestaderne og tårnrummet. Korets gulv er lagt 1985, mens gulvet i tårnrummet kan hidrøre fra o. 1907, eventuelt omlagt o. 1956.³⁸ Et *†gulv* af gule kvadratiske Hasleklinker i koret var fra dets restaurering 1959 (jf. ovf.).

Lofter. Det flade træloft i tårnrummet har gammel hævd (jf. tårn) med adskillige reparationer, bl.a. 1670 og 1803.³⁹ Der planlagdes 1912 indlæggelse af indskud 'for at hindre støv fra loftet', men arbejdet udførtes først 1920.⁴⁰ Våbenhusets bræddeloft har knækket profil, der følger spærenes nedre del og hanebåndene. Dette blev også planlagt 1912, formentlig for at give større rumhøjde, men gennemførtes først ved restaureringen 1920.⁴³ Våbenhusets *†loft* fandtes 1803 brøstfældigt.¹⁸

Vinduer. De to trækarme med profilerede poster i sydsidens midterste og vestligste vindue hidrører uden tvivl fra 1700-tallet, mens den tilsvarende, men enklere udformede karm i det østligste vindue indsattes ved restaureringen 1920. Vinduerne restaureredes 1985 ved indsættelse af rammer med sprosser; disse skulle i korvinduet (det østre) erstatte det tidligere indsatte »glarmestervindue med farvet glas«. ⁴⁰ Menighedsrådet søgte 1920 om midler til indsættelse af en *†glasmosaik* i korvinduet efter tegning udført af arkitekt Jens Christensen og fik Kirkeministeriets godkendelse hertil året efter.⁴¹ Det drejer sig formentlig om ovennævnte. Trækarmen i skibets nordvindue, der er indsat i den oprindelige norddør, kan være fra 1700-tallet, mens tårnrummets karm må være af yngre dato. Frem til ombygningen 1920 havde kirken mod nord yderligere et *†vindue*, der må have siddet i 2. eller 3. fag.²⁵

Tagværkerne over nordre sideskib og det forhøjede tårn er samtidige hermed og af fyr, ligesom

Fig. 8. Kalkmalet indvielseskors (s. 3281). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Wall-painted consecration cross.*

de over langhus og våbenhus må være af nyere dato med kun begrænset genanvendelse af ældre tømmer.

Tagbeklædningen har i hvert fald siden 1589 været tegl.²⁶ Dog nævnes 1778, at bly på kirkens nordside måtte erstattes af tegl.⁴² Derudover nævnes reparationer og udskiftninger kun sjældent i kildematerialet. En udskiftning af langhusets tagbeklædning fandt sted 1908,⁴ ligesom der planlagdes store udskiftninger i forbindelse med restaureringen 1920.⁴⁷

Klokkestolen af fyr er samtidig med tårnets forhøjelse.

Opvarmning. Kirken har siden 1985 et gasfyret centralvarmeanlæg.⁴⁰ En *†kakkellovn* planlagdes opsat efter synet 1877.²⁹ Denne erstattedes 1904 af en ny.⁴ Ved ombygningen 1920 etableredes centralvarme med fyrrum under nordre sideskibs østre fag (jf. s. 3280).⁴ Det oprindelig dampbaserede anlæg ændredes 1959 til et varmtvandsanlæg, der siden 1962 har været oliefyret.⁴¹ Et ønske om indlæggelse af *elektrisk lys* fremførtes

1916, men effektueredes først ved restaureringen 1920.⁴³

Kirken fremtræder i dag med hvidkalkede mure over delvist afrensede granitsokler og med røde tegltage.

KALKMALERIER

Et kalkmalet *indvielseskors* (fig. 8) er udført med rød farve på nordvæggen i skibets vestfag, tværmål 29 cm, centrum 165 cm over nuværende gulvhøjde. Fremdraget og restaureret 1996.

Et formentlig *†efterreformatorisk kalkmaleri* visende Jesu Døb tjente 1589 som alterudsmykning (jf. *†alterudsmykning*). Maleriet over *†alterbordet* viste ifølge Jacob Madsen »Christi Dob i Jordans Flod. Han ligger paa Knæ; Johannes, klædt i sin Haarkappe, øser Vand over ham«. ²⁶ Det var muligvis fragmenter af dette maleri, der 1996 afdækkedes på østvæggen nord for alteret og blev opfattet som rester af en renæssancedekoration (i sorte, grå og blå farvetoner).

Fig. 9. Indre set mod nordøst. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Interior looking north east.*

INVENTAR

Oversigt. Kirkens ældste inventarstykke er den romanske døbefont. Et romansk \star røgelseskar fra 1200–50 er nu i Nationalmuseet. Fra den senere middelalder stammer et lille, skåret alterkrucifiks fra o. 1400. Dåbsfadet er fremstillet i Nürnberg i 1500-tallet. Alterstagerne fra o. 1550 er af gotisk type. Prædikestolen fra o. 1580 tilhører en større gruppe fynske renæssancestole, med tilføjede barokke figurer, der må tilskrives Anders Mortensen. Fra senrenæssancens stoleværk o. 1625 er bevaret en række gavle og fyldinger. Alterbordet er formentlig fra o. 1650 ligesom den bruskbarokke altertavle, der må tilskrives Anders Mortensen i Odense og har yngre maleri fra 1742. Altersølvet er skænket 1687 af kirkeejerne Hans Kaas og hustru Sophie Amalie Bielke, et sygesæt er fra o. 1700. Oblatæsken er udført 1747 af odensemesteren Fridrich Wissing og skænket af Elisabeth Haurevadt til minde om ægtefællen Hans Fallenkamp. En tinkande er fra 1800-tallet. Et tidligere altermaleri, »Christus i Gethsemane«, er malet 1894 af Anton Dorph. Alter- og dåbskander er fra 1900-tallet, to klokker er støbt 1978. Orglet er bygget 1996 af Bruno Christensen & Sønner.

Farvesætning og istandsættelser. Af det historiske inventar er altertavlen farvesat og prædikestol og krucifiks farverestaureret ved Mogens Larsen 1964. Det nyere inventar og alterbordet fremstår med Jens Johansens farvesætning fra 1996⁴⁴ i brunligt rødt med sort, lysegråt og blåt samt forgyldning.

Den tidligst kendte istandsættelse af inventaret foranstaltedes 1742 af kirkeejeren Jacob Tommerup (jf. altertavle og prædikestol).³³ Udvidelsen af kirken 1920 (jf. s. 3280) medførte anskaffelse af nye stolestader, hvis blå bemaling måske har sat præg på andre nyere stykker. Ved istandsættelsen 1964 blev det historiske inventar snedkermæssigt istandsat og malet (jf. ovf). Nyere inventar bemaledes af malermester Aage Heshby, Tommerup,⁴⁵ efter Mogens Larsens farvesætning.

Alterbordet (jf. fig. 10) fra o. 1650 er et rammeværk af fyrretræ, 190×82 cm, 107 cm højt. Forsidens fire højrekanter er kantede foruden af rammens fasede overside; derimellem faldede rammestykker. Kortsiderne har to tilsvarende fag. Bemalet 1996 med blåsorte fyldinger og rødbrunt rammeværk med gyldne profiler.⁴⁶

Fig. 10. Altartavle o. 1650, tilskrevet Anders Mortensen (s. 3284). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Altarpiece, c. 1650, attributed to Anders Mortensen.*

Fig. 11. Storinge, detalje af Anders Mortensens altertavle o. 1650 (s. 3284, jf. fig. 10). Foto Arnold Mikelsen 2014. – *Large Wing, detail of Anders Mortensen's altarpiece of c. 1650 (cf. fig. 10).*

Et †alterbord, hvis beskaffenhed ikke kendes, stod 1589 helt op ad korets østmur.²⁶

†Alterklæder. 1) Nævnt 1876, da galonerne burde 'opkoges' og klædet forsynes med kors og sølvbrokade.²⁹ 2) Af rødt fløj med guldkors, udgået 1964.

Altertavlen (fig. 10) fra o. 1650⁴⁷ er et bruskbarkt arbejde, der må tilskrives den odenseanske billedskærer Anders Mortensen. Tavlen (ca. 330×250 cm) er på renæssancevis arkitektonisk opbygget, men barokken viser sig i de perspektiviske knækkede friser,⁴⁸ i de snoede søjler og i

vingernes bruskværk. Storstykket knækker oven til i en tresidet arkivolte, de flankerende snosøjler har vinløvskapitæler og omslynges af delvis fritskårne vinranker med drueklaser. Storingernes fantasifulde bruskværk vrider sig i vrænge- og ørnemasker i profil⁴⁹ omkring kerubhoveder i trekvartprofil. Den glatte frises fremspring bærer kerubhoveder⁵⁰ over vrængemasker og på siderne svungne diamantbosses, der også ses på tavlens andre sideværts flader. Topstykket svarer i det væsentlige til storstykket, men med svagere accentueret arkivolte og smallere rammestykker. Yderst står to englefigurer iklædt kortærmet overdel over fodsid kjole og med taphuller i ryggen til nu manglende vinger. De træder hver især på en fladtrykt maske. Den glatte topfrise har vingede vrængemasker på fremspringene. Indrammet af en kartouche⁵¹ står gavlens opstandne Kristus med sejrspane på verdenskuglen⁵² flankeret af to romerske soldater. På det glatte postaments fremspring bærer to engle irregulære glatte skjolde til giverindskrift.

Den frie staffing fra 1964 skyldes Mogens Larsen og omfatter blåsort bund med dodenkop, lysegråt og forgyldning på listeværk. På figurer, søjler og vinger er der ligeledes lysegråt med forgyldning. Storfeltets *maleri*, olie på træ, er formentlig fra 1742, da tavlen istandsattes på Jacob Tommerups foranledning, åbenbart af en lokal maler. Det viser Nadveren, i overvejende varme røde og brunlige farver. Jesus (i bleg rosa dragt) lægger højre hånd mod brystet, mens han med venstre rækker brødet til disciplene omkring bordet. Blandt dem skiller Johannes sig ud sammen med den gulklædte Judas (tv.), der beklemt piller ved sit ene ærme. Forgrundens vandkande med tilhørende fad ligner en forenkling af den på Hans Schüttes storfeltsmaleri til Odense Skt. Knud (*DK Odense* 545 fig. 424). Maleriet blev 1894 ophængt i kirkens vestende²⁵ og atter genindsat 1964. På postament, storfrise og topfelt læses malede *indskrifter* fra 1964 med forgyldt fraktur på blåsort bund. På postamentet nadverindstiftelsens ord (1 Kor. 11,23–25), på frise og topfeltskriftstederne Joh. 11,25 og Joh. 15,5. Bortset fra sidstnævnte⁵³ er der tale om gentagelser af indskrifter, der 1964 fandtes malede med sort fraktur.

Fig. 12. Tidligere altermaleri visende Bønnen i Gethsemane Have, malet af Anton Dorph 1894 (s. 3285). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Earlier altar painting, "The Agony in the Garden", painted by Anton Dorph, 1894.*

Tavlens snedker- og billedskærerarbejde står nærmest Anders Mortensens altertavler i Dalum (DK Odense 2846), Agedrup (Bjerge Hrd.), Asperup (Vends Hrd.) og Avnslev (Svendborg Amt).⁵⁴

Da tavlen o. 1876²⁹ er afrenset for maling, kendes karakteren af de ældre stafferinger ikke. Svage spor efter kridtgrund tyder dog på, at den oprindelig har været i det mindste delvist bemalet. Kirkeejeren Jacob Tommerup bestodte 1742 en 'renovering og forsiring' (jf. prædikestol).³³ Ved denne lejlighed må nogle oprindelige flammeliester⁵⁵ omkring storfeltet være fjernet, og det nuværende storfeltsmaleri indsat. Efter afrensningen 1876 blev tavlen ferniseret og bronzeneforgylt på listeværk. 1894 udskiftedes storfeltsmaleriet med et maleri af Anton Dorph (ndf.).

Et tidligere *altermaleri* (fig. 12), »Christus i Gethsemane«, er udført af Anton Dorph 1894. Maleri-

et, olie på lærred, lysmål 106×102 cm, viser Jesus i ensom bøn på den stenede grund med disciplene sovende tv., mens det ildevarslende skær fra tempelvagtens fakkelt skimtes i baggrunden. Der er signatur i nedre venstre hjørne: »A. Dorph. 1894. Luk. 22.42.«. Billedet er en blandt mange replikker af altermaleriet fra 1878 i Thorsager Kirke (Randers Amt), men er det første hvor Dorph har tilføjet et indfaldende himmelsk lys.⁵⁶ Det anskaffedes 1894 af kirkeejer proprietær Rasmussen for 800 kr.⁵⁷ Ophængt på nordfløjens vestvæg i sortmalet profilramme siden 1964.

Som †*alterudsmykning* tjente 1589 et formentlig efterreformatorisk kalkmaleri visende Jesu Døb. Jacob Madsen beskrev situationen således: »Tafelen ingen, men Alteret op til Muren oc malet paa Muren Christi Dob i Jordans Flod ...«²⁶ (jf. kalkmaleri s. 3281).

Fig. 13. Alterkrucifiks, o. 1400 (s. 3286). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Altar crucifix, c. 1400.*

Alterkrucifiks (fig. 13), o. 1400. Den 51 cm høje, karakterfulde figur hænger i strakte, næsten vandrette arme. Kroppen er udspændt og udmarvet. Hovedet er faldet let mod højre skulder, og overkroppen følger en svag kurve mod den modsatte side. Ansigtet, med lukkede øjne, har

markerede kindben, kraftig næse og kort tveskæg. Under den snoede tornekroner (med nye torne) hænger det lange glatte hår ned ad nakken. De senede arme har brede albuepartier, hænderne er strakte med let krummede fingre.⁵⁸ På den svagt svajede torso med brystvorter, sidevunde og smal

talje ses brystbenet tydeligt over mellemgulvet. Det lårkorte lændeklæde har brede folder, nedhængende snip ved hver side. De overkrydsende fødder, fastgjort med én nagle, er skåret med stor omhu for detaljen. Korstræet, 78×72 cm, er dannet af to trekvartrunde stammer med grenstumper (delvis fornyede), der henviser til Livets Træ. Korsskæringen udfyldes af en glorie, på den øvre korsarm et sekundært bånd til Pilati ord.

Den nuværende bemaling er formentlig fra 1700-tallet, fremdraget 1964.⁵⁹ Hudfarven er gullig med lidt blod, hår og skæg er brunt, korset er gråligt, og lændeklæde m.m. er fremhævet med guld. Skriftbåndets sorte versaler »INRI« står på en brun lasur. Fra en ældre staffering er afdækket enkelte rester på kridtgrund i form af blegrød hudfarve, brunt hår og skæg og grønt på kors-træet. Ved restaureringen 1964 tilføjedes to fingre på figurens venstre hånd, nye torne på kronen samt otte nye sideskud på korstræet.

Krucifikset, der er af samme type som i Sölvesborg (Sverige),⁶⁰ må i kraft af størrelsen have tjent som alter- og processionskrucifiks. Krucifikset er ophængt på korets nordvæg; det hang o. 1900 på nordvæggen i skibets østfag²⁵ og senere på korets sydvæg.

Altersattet (fig. 14) fra 1687 er givet af kirkeejerne Hans Kaas og Sophie Amalia Bielke. *Kalken*, 19 cm høj, har sekstunget fod med stejl pyramidestub. Det korte skaft er konkavt og den vulstformede knop fornyet ligesom bægret. På foden er graveret et krucifiks, flankeret af Hans Kaas' og Sophie Amalia Bielkes våbener og initialer »HK« og »SAB« ledsaget af årstallet »1687« (jf. †messehagel og s. 3326).³³ Graveret skriveskrift på foden vidner om en reparation bekostet af kirkeejeren, boghandler (Hans) Chr. Milo, Odense: »Tommerup Kirke C.M. 1862«. ⁶¹ Under foden er graveret et »B«, måske sølvsmedens mærke. *Disken*, tværmål 14,5 cm, har på fanen cirkelkors

Fig. 14. Alterkalk og -disk, anskaffet 1687 af Hans Kaas og Sophie Amalia Bielke (s. 3287). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Chalice and paten, acquired in 1687 by Hans Kaas and Sophie Amalia Bielke.*

Fig. 15. Oblatæske, udført 1747 af Fridrich Wissing, Odense, og skænket af Elisabeth Haurevadt til minde om ægtefællen Hans Fallenkamp (s. 3288). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Wafer box made in 1747 by Fridrich Wissing, Odense, and donated by Elisabeth Haurevadt in memory of her husband Hans Fallenkamp.*

foruden samme våbener, initialer, årstal og mestermærke(?) som kalken.

†*Altersæt*. 1) Kalk og disk, stjålet under Svenskekrigene 1657–60.¹³ 2) O. 1665, kalk og disk af tin, købt for 2 mark og 8 skilling.⁶²

Oblatæske (fig. 15), 1747, tværmål 9,5 cm, højde 4 cm, udført af odensemesteren Fridrich Wissing og skænket 1752 af Elisabeth Haurevadt til minde om ægtefællen Hans Fallenkamp. På låget er graveret en våbenopsats med Korslammet, herover et anker. Langs randen er omløbende skriveskrift: »Salig Hans Fallen-Kamps Elisabeth Haurevadt 1752«. ⁶³ Under bunden et mesterstempel (*Bøje* (1979-82) nr. 4122) og prikgraveret vægtangivelse: »W 7 Lod 1 q 1 ort«. Æskens sider bærer som kalken indskriften »Tommerup Kirke C. M. 1862«, der betegner en reparation ved Anders Hansen Daugstrup, Odense.⁶⁴

Alterkander. 1) (Fig. 16), o. 1800, af tin. Den 26 cm høje kande har konisk korpus med kuglestav omkring den svungne munding. Låg med halvmåneformet knop, svungen hank med akantusblade. En gravering omfatter blomster og bladværk omkring et tomt felt, der synes at have væ-

ret beregnet til indskrift. 2) O. 1930, af sølv, 22 cm høj, fra Cohr, Fredericia. Pæreformet korpus med graveret skriveskrift: »Til minde om mine forældre Anna Stærmose f. 1847. d. 1930. og Jacob Stærmose f. 1846. d. 1921«. Under bunden er stempler for sølvvarefabrikken og sterlingsølv.

En †*alterkande* af porcelæn anskaffedes 1836.⁶⁵ En †(?)*vinskummeske*, fremstillet 1862 af Anders Hansen Daugstrup, Odense, var 11 cm lang.⁶⁶

Sygesæt (fig. 17), o. 1700, formentlig fra Mathies Simonsen i Odense; ustempelt.⁶⁷ Kalken, 12 cm høj, på seksdelt cirkulær fod med tunget fodplade har cirkulært skaft med profilled. Den gotiserende knops rudebasser bærer versaler (på horisontal skravering): »hiesus«. Det lille bæger er fornyet. Disken, tværmål 8,5 cm, har på fanen graveret cirkelkors med koncentriske cirkler og modsat et Jesumonogram. Nyere vinflaske (5 cm høj). I nyere læderfuttural.

Alterstagerne (fig. 18), o. 1550, af malm, 31,5 cm høje, er af gotisk type. Den cirkulære fod er

Fig. 16. Alterkande nr. 1, o. 1800, af tin (s. 3288). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Altar jug no. 1, c. 1800, of pewter.*

Fig. 17. Sygesæt o. 1700 (s. 3288). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Altar set for the sick, c. 1700.*

omtrent attisk profileret, cylinderskaftet har tre ringe, den midterste fladtrykt. De brede lyseskåle varierer en smule i profileringen. Muligvis er det disse stager, der 1589 omtales af Jacob Madsen som 'to store kobberstager'.²⁶

En *syvstage* (jf. fig. 9) fra 1900-tallet, 52 cm høj, har ottekantet fod samt facetteret skaft og arme.

**Røgelseskar* (fig. 19), romansk, 1200-50, bronze, 14,5 cm højt. Den glatte skål har lav cirkulær fod og ligesom låget øskener til fire kæder. Det høje låg rejser sig stejlt i tre koncentriske afsæt fra sin hvælvede underdel. Røghullerne er tilvirket med en cirkulær stanse. I den nedre række er de sammenstillet som rosetter med skiftevis fem og syv huller, rækkerne derover har henholdsvis firpas, kors og trepas. Den kegleformede afslutning er afbrudt. Ophængt er nyere. Karret regnes ligesom et sidestykke på Gotland for et nordtysk arbejde.⁶⁸ Det er 1855 indkommet til Nationalmuseet fra kirkens ejer, Peter Christian Waidtløw på Tallerupgård (inv.nr. 15145).

En *†messehagel* blev stjålet under Svenskekrigene 1657-60.¹³ En anden *†messehagel* bar årstallet »1687« foruden kirkeejerne Hans Kaas' og

Fig. 18. Alterstager o. 1550 (s. 3288). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Altar candlesticks, c. 1550.*

Fig. 19. Romansk røgelseskar, o. 1200-50 (s. 3289).
Foto John Lee 2015. – Romanesque censer, c. 1200-50.

Sophie Amalia Bielkes våbener og initialer »HK« og »SAB« (jf. altersæt).³³

Altersranken (jf. fig. 9-10) fra 1800-tallets slutning er halvoval med drejede balustre og spidsbuede, palmettesnittede endeposter. En lysegrå bemaling med forgyldning og gråligt mørkeblåt på håndlisten er fra 1996.⁶⁹

En romansk *døbefont* (fig. 21) af grå og rødlig granit, 92,5 cm høj, tilhører Højbytypen (Mackeprang, *Døbefonte* 110). Foden, en terningebase, prydes af rundbuefriser og kantes af tovstav. Om det cylindriske skaft løber en kraftig tovstav. Den glatte kumme (diameter 78 cm) har stejle, næsten lodrette sider. Døbefonten står i skibets nordside ved 'nordfløjen'; den stod 1589²⁶ i koret og o. 1900²⁵ i dettes nordside.

Dåbsfadet (fig. 20) fra 1500-tallet, af messing, diameter 43,5 cm, er fra Nürnbergs omfangsrige produktion.⁷⁰ I bunden en medaljon med bebudelsesmotiv,⁷¹ drevet efter matrice. Det centrale motiv er udpudset som også den omløbende indskrift med store minuskler »[m]lv[cave]«,⁷² der må opløses som »m(aria), l(ilium) v(irgo) c(asta) ave« (Maria, lilje, rene jomfru, hil dig) (jf. s. 3239).⁷³ Om forkortelsen, der er gentaget i alt fem gange, er en punslet rombebort. Fanen har foruden to rækker stemplede rosetter et stempel »RS«, der snarere skal opfattes som et handels- end et fabrikmærke.⁷⁴

Dåbskande (jf. fig. 20), 1967, tegnet af Ebbe Lehn-Petersen og leveret af gørtlerfirmaet Carius Hansen & Søn, Odense.²² Den 23 cm høje kande er konisk med reliefkors og forneden en punslet blomsterbort mellem profillister.

Prædikestolen (fig. 23) fra tiden o. 1580 tilhører en gruppe fynske renæssancestole. Den har senere tilføjelser, der må tilskrives billedskæreren Anders Mortensen. Den velskårne stol omfatter fire fag med glatte arkadefyldinger, der nu rummer barokke evangelistfigurer og adskilles af hjørneknækkede joniske pilastre med akantusflige forneden. Arkaderne har kannelerede pilastre,⁷⁵ der bærer bueslag, kantet af rundbuefrise, profilliste og skællagt akantus; perspektiviske oculi i sviklerne. Frisefelterne rummer symmetrisk bladværk i relief, adskilt af hjørnernes grove og flade bladmasker ('grønne mænd'). Postamentfelterne

Fig. 20. Dåbsfad fra 1500-tallet, med Bebudelsen, og dåbskande fra 1967 (s. 3290). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Baptismal dish from 1500s, with Annunciation, and baptismal jug from 1967.*

udfyldes af profilerede romber kantet af konsolfriser, hjørnerne af akantus. Herunder hængestykker med groft snittet bladværk. En underbaldakin har perlestavslister og ender i en bærestolpe indmuret i sydmuren. Stolpen (fig. 22) er skåret som et mandshoved med kort fuldskæg og kraftigt overskæg; om halsen en krave af blade.

Arkadefyldningernes sekundære evangelistfigurer (fig. 24-27) må være udført af Anders Mortensen o. 1650 samtidig med altertavlen (s. 3284). De er vist med deres symbolvæsener ved fødderne, fra opgangen: Mattæus, Markus, Lukas og Johannes.

Den sekskantede lydhyvel er kraftigt omdannet ved Anders Mortensen o. 1650. Frisens nyere krumknægte prydes af skårne ynglingeoveder, under loftets solgissel svæver Helligåndsdue. Hængestykkerne er med bruskværk ligesom

Fig. 21. Romansk døbefont (s. 3290). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Romanesque font.*

topstykkerne, imellem hvilke står basunblæsende, kødfulde englefigurer.

Nyere, ligeløbet opgang med balustre og palmetteprydet opstander.⁷⁶

Siden 1964 er på stolen fremdraget en bemaling fra 1742, den ældst konstaterede. Den har som grundfarver rød og gråt, af hvilke den sidste optræder som marmorering. Desuden lyseblå fyldingsbunde og forgyldning. Årstallet for stafferingen fremgår af en malet indskrift på den midterste pilasters postament (fig. 28): »1742«, og herover initialerne »JT« (tv.) og »EKR« for kirkeejer Jacob Clausen Tommerup, til Baagegård og Tallerupgård, og hustruen Else Kirstine Rosenvinge, ledsaget af ovale våbener: hans, en gul seksoddet stjerne over sorte, korslagte kanoner (tv.) og hendes Rosenvingevåben. I lydhimlens frise

Fig. 22. Konsolhoved, detalje af prædikestol o. 1580 (s. 3291). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Console head, detail of pulpit c. 1580.*

Fig. 23. Prædikestol o. 1580, med evangelistfigurer fra o. 1650 og fornyet lydhimmel (s. 3290). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Pulpit c. 1580, with evangelist figures from c. 1650 and renewed canopy.*

er forgyldt fraktur på blå bund: »Vi ere sendebud i Christi sted ligesom Gud selv formanede eder formedelst os vi bede i Christi sted: lader eder for lige med Gud. 2. Cor: 5. 20« (2 Kor. 5,20).

Stolen slutter sig til en gruppe fynske renæssancestole fra tiden efter 1570. Den karakteriseres ved beherskede hjørnefremspring med enten halvsøjler eller pilastre, detaljerige arkadefag samt bladornamentikken i frisefelterne og på hængestykkerne. Blandt disse findes de i opbygning og detaljer nærmest beslægtede i Korup (DK Odense 2750) og Birkende (Bjerge Hrd.), der må være lavet af samme snedker. En skåren datering 1579 på stolen i Birkende danner udgangspunkt for dateringen af de øvrige. Bærestolpens hoved ses næsten identisk på en anden af gruppens stole, nemlig i Brændekilde (DK Odense 3034 fig. 32).⁷⁷

Stolen, der 1876 havde beklædning på oversiden,²⁹ fremstod tidligere med en mørk egetræsårdring fra 1877.⁷⁸ Den blev repareret 1920⁷⁹ og istandsat 1964 med fornyelse af flere lister, noget bruskværk og flere englevinger på lydhimlen. Desuden repareredes bærestolpe og gulv. Den er opstillet i sydsiden, øst for skibets østligste vindue; den stod også 1589 i den søndre side.²⁶

Stolestaderne (jf. fig. 9) fra 1920 er tegnet af J. Vilhelm Petersen⁸⁰ i et nyklassicistisk formsprog og opstillet både i skibet og sideskibet.⁸¹ De 120 cm høje plankegavle har trekantafslutning over tandsnit, stolerygge og endepaneller henholdsvis bred- og højrektangulære fyldinger. Bemalingen fra 1996 ved Jens Johansen er oxydrød, gavlene har en mørkere dodenkopfarve med hvidt, mørkeblåt og forgyldning. Stolene var oprindeligt bemalet med blå, senere lysegråt og 1964 med olivengrønt.⁸² Stolegulv af blankt fyrretræ.

Af (†)stolestader eller (†)lukkede stole o. 1625 er bevaret fire gavle og tretten arkadefyldinger, sidstnævnte fra endepaneller og/eller døre.⁸³ Delene er opstillet som vægpanel⁸⁴ i koret (fig. 38). To ens gavle, 107 cm høje, er smalle og har to jo-

Fig. 24–27. Evangelistfigurer i prædikestolens arkadefyldinger, skåret o. 1650 af Anders Mortensen (s. 3291). 24. Mattæus. 25. Markus. 26. Lukas. 27. Johannes. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Evangelist figures in arcade panels of pulpit, carved c. 1650 by Anders Mortensen. 24. Matthew. 25. Mark. 26. Luke. 27. John.*

niske pilastre med skællagte skiver på postamentet. To andre gavle, henholdsvis 107 cm og 98,5 cm høje, prydes af tre kanelerede lisener med henholdsvis skællagte skiver og fladsnittede volutter i postamenterne. Arkadefyldningernes kanelerede pilastre med profilkapitel bærer bueslag med attisk slyngbånd. De har ensartet størrelse (38×31 cm) på nær ét fag (64×41 cm). Bemalningen er perlegrå.

1803 omfattede stoleværket i alt 64 stole,⁸⁵ også opstillet i tårnrummet.²⁵ 1908⁴ opstilledes nye *†stolestader*, hvoraf størstedelen dog udskiftedes 1920 grundet svampeangreb.⁸⁶ De sidste stader i tårnrummet erstattedes 1962²² af løse stole.

En *†herskabsstol* i koret tilhørte 1758 kirkeejer Jacob Preben Banner von Hey, der tillige rådede over de to forreste stole.⁸⁷ Den omtales også 1803.¹¹⁸ Samme år nævnes en *†præstestol* og en *†degnestol*.¹¹⁸ En nyere, polstret *armstol* til præsten har grå bemaling og betræk af mørklilla uld.

Dørfloje. Udvendig, 1920.⁸⁸ En fladbuget fyldingsdør med lysegrå bemaling i våbenhuset; en tilsvarende, men mindre enkeltfløj i sideskibet. Indvendig, 1956, en rektantet fyldingsdør i blankt træ.

En senmiddelalderlig *†dørfloj* havde smedjersarbejde, der 1755 omtales som 'meget gammelt'. Dette omfattede en indskrift, samme år læst som: »Opus Nicolai patri«,⁸⁹ det sidste ord uden tvivl en fejllæsning af håndværkersignaturens 'fabri' (Niels Smeds værk).⁹⁰ Mackeprang opfattede døren som beslægtet med den ligeledes forsvundne dør i Brenderup (Vends Hrd.), der dog kendes gennem en tegning i NM.⁹¹

Pengeblok, o. 1800–25, fyrretræ, 91,5 cm høj. Lågen har lås til tre nøgler, indvendig et rum til to (manglende) skuffer. Bemalet som stolestaderne og opstillet i nordflojen. To cirkulære *pengebøsser* er af messing, med ligearmet reliefkors, efter Martin Nyrops design.⁹²

Orgel (jf. fig. 29), 1996, med 10 stemmer, to manualer og pedal, bygget af Bruno Christensen & Sønner, Terkelsbøl. Disposition: Hovedværk (placeret som rygpositiv): Principal 8',⁹³ Rørfloj 8', Oktav 4', Gemshorn 2', Mixtur II–III. Svellværk: Gedakt 8', Rørfloj 4', Principal 2', Sesquialter II; tremulant. Pedal: Subbas 16'. Kopler: SV–HV, HV–P, SV–P. Facaden er tegnet af Ebbe Lehn Petersen samtidig med pulpituret. Som indramning af facadepiber på gitterbaggrund har hovedværket fire og rygpositivet to rundbuer, der er midterdelte i overensstemmelse med brystværnets fag. Rygpositivet sidder fremskudt i brystværnets nordlige side. Jens Johansens samtidige farvesætning omfatter to nuancer af mørkeblåt samt forgyldte gitre.

†*Orgler*. 1) 1903, med tre stemmer. Nygotisk facade. Skænket af Pauline Jessen, født Waidtløw.⁹⁴ På pulpitur i skibets vestende. Pibemateriale og facade genanvendtes i †orgel nr. 2.

2) (Jf. fig. 30a–d), 1937, med syv stemmer, bygget af Th. Frobenius & Co., Kgs. Lyngby, med genanvendelse af piber og facade fra forgænger-

Fig. 28. Initialer og våbener for Jacob Tommerup og Else Kirstine Rosenvinge samt årstallet 1742, for en nystaffering af prædikestolen (s. 3292). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Initials and arms of Jacob Tommerup and Else Kirstine Rosenvinge and date, 1742, of redecoration of the pulpit.*

Fig. 29. Indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – Interior looking west.

instrumentet.⁹⁵ Disposition: Quintatøn 16', Principal 8', Gedakt 8', Principal 4', Fløjte 4', Rauschquinte II, Cimbelle III; svelle. Tutti. Pneumatisk aktion, keglevindlade. På pulpitur i skibets vestende, med spillebord i orgelhusets nordre gavl.

Indtil 1903 anvendtes et \dagger harmonium,⁹⁶ der var placeret på et \dagger pulpitur (jf. ndf.).

Pulpitur (jf. fig. 29), 1996, tegnet af Ebbe Lehn Petersen i tilknytning til orgelfacaden. Det synlige bjælkelag bæres af 2×4 stolper. Brystværnet har otte enkle fyldinger, hvis fagdeling svarer til det i brystværnet fremskudte rygpositivs. Opgang ad vindeltrappe i syd. Bemalingen i gråt og mørkeblåt (på rammeværket) er farvesat af Jens Johansen.

Et \dagger pulpitur fra 1800-tallets slutning havde brystværn i et senklassicistisk formsprog; fjernet 1996.

Salmenummertavler, o. 1920, 81×69 cm, med fodliste, karnisgesims og hvidmalet versalindskrift på mørkeblå bund: »Før prædiken« og »Efter prædiken«; til hængecifre.

Fem nyere *lysekroner* (jf. fig. 29) af messing. 1-2) Store, med 2×8 s-svungne arme, stammen næsten udelukkende kugleled; hængekugle med bikubelignende profilknop. I skibets to østligste fag. 3-4) 2×8 arme med stilkværk og slankt balusterskaft med hængekugle, profilknop; ophængt i nordfløjen. 5) 1960,²² med otte s-svungne arme i én række, hængekugle med profilknop; i koret. 6) 1985, en hvidlakeret hjulkrone, ophængt i tårnrummet.

Kirkens to *klokker* er støbt 1978 af Petit & Fritsen i Holland og har enslydende indskrift med reliefversaler om halsen, mellem en bort med bladværk og engle og en fladbuefrise med korsblomster: »Støbt af Petit & Fritsen i Holland til Tommerup Kirke anno 1978«. De er ophængt i slyngebomme i en ny klokkestol; automatisk ringning siden 2015. 1) Diameter 90 cm, på legemet versalindskriften: »Af Guds naade«; sydligt i klokkestolen. 2) Diameter 75,5 cm, på legemet versalindskriften: »Til Guds ære«; nordligt i klokkestolen.

*Klokker. 1) 1906, støbt af De Smithske Støberier, Aalborg, diameter 72,1 cm. På legemet Frederik VIII's monogram og støbeåret. Om halssens omløbende nyromanske majuskler: »I Jesu navn jeg ved min røst skal kalde hid til håb og trøst«, en gentagelse af indskriften fra †klokke nr.

3, hvis støberindskrift også gentoges. På legemet læstes: »Til Guds ære og kristelige menneskers opbyggelse lode proprietær H. Rasmussen og hustru Marie, født Jørgensen, til Borreby Møllegaard mig omstøbe af De Smithske Støberier i Aalborg 1906«. Den var ophængt i vuggebom

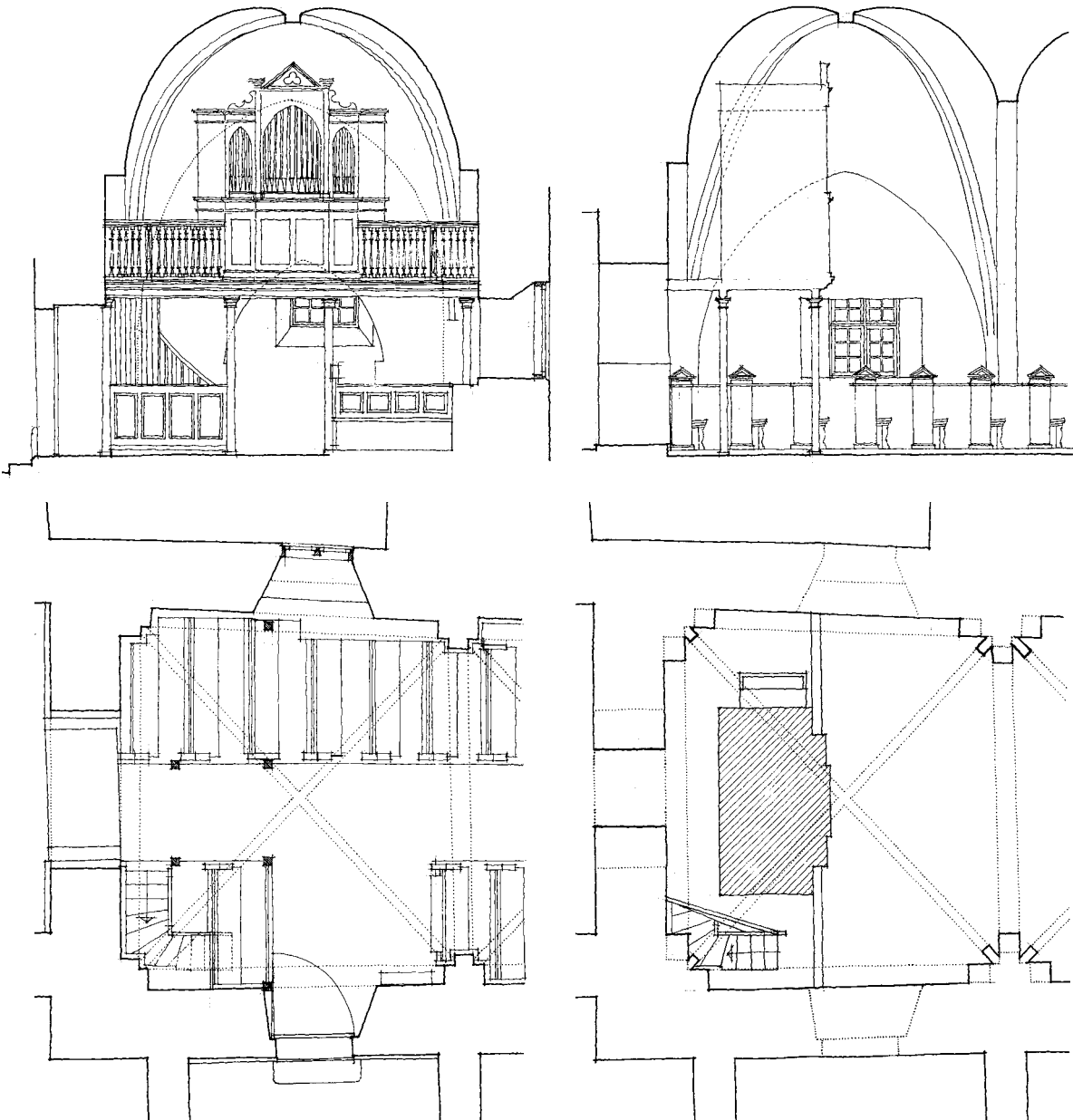

Fig. 30a-d. Planer og snit af skibets vestfag med †orgel nr. 2, 1937, og †orgelpulpitur, slutningen af 1800-tallet. 1:100. Målt og tegnet af Ebbe Lehn Petersen 1996. I Lehn Petersens Tegnesteue. a. Tværsnit set mod vest. b. Længdesnit set mod nord. c. Gulvplan. d. Pulpiturplan. – Plans and sections of west bay of nave with †organ no. 2, 1937, and †organ loft, end of 1800th. a. Cross-section looking west. b. Longitudinal section looking north. c. Floor plan. d. Gallery plan.

Fig. 31. Gravsten nr. 2, o. 1650, over ukendt(e) (s. 3299). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Tombstone no. 2, c. 1650, of unknown deceased.*

af stål. Klokken skænkedes 1978 til det lutherske kirkesamfund i Nigeria. 2) 1924, diameter 62,6 cm, støbt af De Smithske Støberier. Indskrift med nyromanske majuskler, om halsen: »Til Tommerup kirke gjorde De Smithske Støberier i Aalborg mig aar 1924«, på legemet et salmevers: »Jeg kalder på gammel og på ung mest dog på sjælen træt og tung« (Den Danske Salmebog nr. 323). Klokken var ophængt i vuggebom af stål; skænket 1978 til det lutherske kirkesamfund i Nigeria.

†*Klokker.* 1) Omtalt 1589 som 'lille',²⁶ og måske identisk med den klokke, der ved en begravelse 20. marts 1671 blev 'ringet sønder'³¹ og efterfølgende nedtaget.⁸⁷ 2) 1696, støbt af Henrich von ... i Odense,⁹⁷ skænket af kirkeejeren Hans Kaas. Den bar indskrift på dansk og latin: »Giv Lykke, gode Gud! Søg Selv din egen Ære, Thi til din

Tieniste Skal denne Klokke være. Her hænger jeg, og skal til Kirken eder Kalde, Tunghørig Siæle! O! Staar op og lader falde Ald Verdens Sys-sel, gaær og hører Herrens Røst, Saa ringer jeg for Liig til eders Siæle-trøst. Er støbt i Ottensen af Henrich von ... Anno MDCXCVI. Patrono Templi Tommerup Vero generosissimo D(omi)no Johanne Kaas D(omi)no de Aastrup Præfector ditionis Nidrosiæ Summo Pastore D(omi)no Claudio Jacobi Tommerup, Patroni a rationibus Jeremias Spleth in Norup As[?] hos[?] campanum refudi curavit«³³ (... i året 1696. Mens den velbyrdige hr. Hans Kaas til Aastrup, stiftamtmand i Trondhjem, var kirkens patron, og hr. Claus Jacobsen Tommerup var førstepræst, lod patronens kasse-mester Jeremias Spleth i Nårup As[?] hos[?] klokken omstøbe). Formentlig omstøbt 1765.⁹⁸

3) 1765(?) (jf. nr. 2), støbt på bekostning af Ejler Petersen og hustru Anna Augusta Sophia Aabye, hvis navne den bar.⁹⁹ Ejler Petersen var kirkeejer fra 1764 (jf. s. 3273).¹⁰⁰

4) 1844, støbt af M. P. Allerup, Odense, diameter ca. 73 cm. Klokken, der kendes fra en tegning 1906, havde om halsen en rankeslyngsbort, og herunder læstes med omløbende reliefversaler: »I Iesu navn ieg ved min røst/ skal kalde hid til haab og trøst/ støbt af M. P. Allerup i Odense 1844«.²⁵ På legemet fandtes desuden en slidt versalindskrift: »... omstøbt ... Peter Christian Waidtløv paa Talleruplund«.²⁵ Ved overgangen til slagringen var tre tætsiddende lister. Anvendt 1906¹⁰¹ ved støbningen af *klokke nr. 1.

GRAVMINDER

Kirken tjente som begravelsesplads for præsternes¹⁰² og i 1700-tallet også for patronernes familier.¹⁰³ I perioden 1671-1730 begravedes desuden en række personer med tilknytning til gården Store Appe.¹⁰⁴ Fæsteren Henrich Anchersens hustru Mette Pedersdatter blev dog 1679 jordfæstet lige uden for våbenhusdøren, da et nedstyrtet hvælv forhindrede, at hun som planlagt kunne nedsættes 'inden for kirkedøren'.³¹ Desuden kendes begravelser 'foran prædikestolen' og i tårnrummet.¹⁰⁵

To 1600-tals gravsten fra grave i kirken er endnu bevaret, ligesom militært *gravudstyr. På den nu nedlagte kirkegård omkring kirken står seks støbejernskors fra midten af 1800-tallet.

†*Epitafium*, 1662, over sognepræst Claus Lauritsen Assens *1604, †4. juli 1665, og hans hustru (Ingeborg Rasmusdatter?),¹⁰⁶ †6. nov. 1659.¹⁰⁷ Om hendes frygtelige død under Karl Gustavkrigene berettede Jens Bircherod i sin dagbog 19. nov. 1659: »Paa Præstekonen i Tommerup øvede de særdeles et cruel Stykke; thi de stoppede Svovl ind i hendes Næseborer og stak Ild deri, pinende hende saaledes jammerligen til Døde«. ¹⁰⁸ Epitafiet bestod af et portrætmaleri der viste ægteparret knælende.¹⁰⁹ Gravskriften kendes ikke, men der vides at have været et daterende årstal »1662« foruden to latinske indskrifter, henholdsvis over og under maleriet. Foroven: »Vita mihi Christus morter (dvs. mors est) mihi nil nisi luerum (dvs. lucrum)« (for mig er livet Kristus, og døden en vinding. Fil. 1,21); forneden et elegisk distikon: »Viximus in mundo. Num frustra? Non. Mala mundi temnere nam doeti (dvs. docti). Viximus in Domino« (Vi har levet i Verden. Mon forgæ-

ves? Nej. Thi vi har lært at foragte verdens onder. Vi har levet i Herren).¹¹⁰ Epitafiet hang i koret ved præstens begravelse foran alteret. Det anførtes 1858 at være meget forfaldent og er tilsyneladende forsvundet få år efter.¹¹¹

Gravsten. 1) O. 1600, over ukendt(e), af mørkegrå kalksten, 171×106 cm. Dens indskrift med reliefversaler mellem glatte bånd i hele stenens bredde er nu omtrent helt udslidt, hvilket dens tidligere placering i skibets gang har medvirket til. Den ligger siden 1920 i gulvet mellem skib og tårnrum.¹¹²

2) (Fig. 31), o. 1650, over ukendt(e).¹¹³ Rødlig kalksten, 178×111 cm. Stenens øvre halvdel prydes af en opstandelsesscene. Derunder holder to engle en højvoal bruskkartouche, hvis fordybede versalindskrift nu er meget slidt. Derunder en stående engel med to skjolde(?), flankeret af kranier. Stenens hjørner har medaljoner med evangelisternes symbolvæsener: foroven Mattæus (tv.) og

Fig. 32. Støbejernskors, kirkegårdsmonumenter (s. 3300). Fra venstre: nr. 5, o. 1850, over ukendt(e); nr. 6, o. 1850, over ukendt(e); nr. 3, o. 1848, over sognepræst Jens Nicolai Lund (1796-1848); nr. 2, o. 1846, over Anna Sophie Augusta Kreidal (1788-1846); nr. 1., o. 1839, over Helene Dorthea Lund (1799-1839). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Cast iron crosses, churchyard monuments. From left: no. 5, c. 1850, to unknown deceased; no. 6, c. 1850, to unknown deceased; no. 3, c. 1848, to incumbent Jens Nicolai Lund (1796-1848); no. 2, c. 1846, to Anna Sophie Augusta Kreidal (1788-1846); no. 1, c. 1839, to Helene Dorthea Lund (1799-1839).*

Fig. 33. Mindekrans nr. 1, 1926, for kirkeværgen Marius Hansen (1871–1926) (s. 3300). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – Memorial wreath no. 1, 1926, to the churchwarden Marius Hansen (1871–1926).

Markus, forneden Lukas (tv.) og Johannes. Derimellem løber randskriftens fordybede versaler: »Nemo n(ostrvm) (si)bi ipsi viv[i]t/ et nemo sibi ipsi moritvr nam sive vivimvs domino vivimvs/ sive morimvr domino mor[imvr]/ sive igitvr vivamvs sive moriamvr domini svmvv Rom XIV cap« (For ingen af os lever for sig selv,/ og ingen dør for sig selv/ for når vi lever, lever vi for Herren, og når vi dør, dør vi for Herren/ Hvad enten vi altså lever eller dør, tilhører vi Herren) (Rom. 14,7–8). Stenen, der indtil 1920 lå i skibets gang, er nu indmuret i tårnrummets sydvæg.

Kirkegårdsmonumenter. 1) (Jf. fig. 32), o. 1839, over Helene Dortha Lund, *1799, †1839.¹¹⁴ Støbejernskorset, ca. 71 cm højt,¹¹⁵ med rundbuede trekloverender har versalindskrift i relief, der foruden initialerne »H. D. L.« omfatter skriftstedet Mika 7,7. Opstillet ved korets østmur.

2) (Jf. fig. 32), o. 1846, over Anna Sophie Augusta Kreidal, *1788, †1846.¹¹⁶ Støbejernskorset, ca. 71 cm højt,¹⁶¹ er udformet som nr. 1. Foruden den afdødes initialer »ASAK« læses: »Nu veed jeg at Herren frelser« (Sl. 20,7?). Ved korets østmur.

3) (Jf. fig. 32), o. 1848, over sognepræst Jens Nicolai Lund, *1796, †1848.¹¹⁷ Støbejernskorset, ca. 66 cm højt,¹⁶¹ er udformet som nr. 1. Det bærer foruden initialerne »I. N. L.« skriftstedet Luk. 12,32. Ved korets østmur.

4) (Jf. fig. 1), o. 1852, over Caroline Albertine de Thurah, †23. nov. 1852. Det glatte og uprofilede, 96 cm høje støbejernskors brydes kun af versalindskriften. Syd for kirken.

5) (Jf. fig. 32), o. 1850, over ukendt(e). Støbejernskors, ca. 76 cm højt.¹⁶¹ Korsenderne har tre liljer, hvorimellem en blomst med fire kølbuede blade; korsskæringens hjørner har også små liljer.¹¹⁸ Versalindskriften udgøres kun af skriftstedet 1 Joh. 4,8. En indskriftsplade må nu enten mangle eller være utilgængelig pga. beplantning. Ved korets østmur.

6) (Jf. fig. 32), o. 1850, over ukendt(e). Støbejernskors, ca. 74 cm højt,¹⁶¹ af samme type som nr. 1–3 men større og med blomsterrelief i enderne. Der læses kun skriftstedet Åb. 22,20 (reliefversaler). En indskriftsplade må nu enten mangle eller være utilgængelig. Ved korets østmur.

Et †*kirkegårdsmonument* af støbejern, fra 1800-tallet, ca. 125 cm højt, var 1955 opstillet ved kirken. Det havde hjerteformet indskriftsplade og var kronet af et kors.

Mindekranse. 1) (Fig. 33), 1926, for købmand og kirkeværgen Marius Hansen, *10. april 1871, †8. aug. 1926, skænket af 'venner i Tommerup og omegn'. Egeløvskrans af sølv, ca. 60×45 cm, med graveret skriveskrift på sløjfen. Ophængt på tårnrummets sydvæg. 2) 1932, for lærer N. J. Jensen, *12. sept. 1855, †6. juli 1932, skænket af 'gamle elever og venner i Tommerup skoledistrikt'. Egeløvskrans af sølv, ca. 50×35 cm, med graveret skriveskrift på sløjfen. Ophængt på tårnrummets sydvæg.

**Gravudstyr* i form af to kårder med læderskeder, et par hjulsporer med brede læderremme og en ca. 90 cm lang træstav betrukket med sort klæde har hængt i kirken, angiveligt til minde om den der begravede ritmester Peder Jacob Bernold (†1685) og/eller kaptajnøjntant Pauli (†1705).¹¹ Stykkerne fjernedes 1853¹¹ og indkom to år efter til Nationalmuseet fra kirkeejeren Peter Christian Waidtløv til Tølløvsgrød (inv.nr. 15169).

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Odense Amt i almindelighed henvises til s. 52-54 og forkortelser vedr. Odense Amt s. 56-59.

Arkivalier. RA. *Rentekammeret. Reviderede regnskaber. Kirkeregnskaber.* Odense provstis kirkeregnskaber, Odense herred 1664-72 (*Reviderede rgsk.* Rgsk. 1664-72).

LAFyn. *Fyns bispearkiv.* Synsforretninger over kirker og præstegårde 1872-81. (*Bispeark.* Synsforretn.). *Odense Herreds Provstiarkiv.* Beskrivelse af Odense herreds Kirker o. 1900 (*Provstiark.* Kirkebeskrivelser); Synsprotokol 1903-68 (*Provstiark.* Synsprot.).

Præstearkivet. Dokumenter vedkommende præsteembedet 1789-1861 (*Præsteark.* Dokumenter 1789-1861); Ministerialbog 1779-1814: Kirkesyn 1803 (*Præsteark.* Kirkesyn 1803); Sager vedr. Tommerup Kirke 1876-1902 (*Præsteark.* Sager vedr. kirken 1876-1902); Sager vedr. Tommerup Kirke 1919-25 (*Præsteark.* Sager vedr. kirken 1919-25). *Menighedsrådsarkivet.* Forhandlingsprotokol 1912-31 (*Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot. 1912-31); Kirkebestyrelsesprotokol 1919-21 (*Menighedsrådsark.* Kirkebestyrelsesprot. 1919-21).

Lokalhistorisk Arkiv, Tommerup. *A 531. Tommerup Kirke* (Lokalarkiv. *Tommerup Kirke*).

NM. *Indberetninger.* De Smithske Jernstøberier 1906 (†klokke); Kirsten Weber-Andersen 1955 (inventar); Ebbe Lehn Petersen (istandsættelsesforslag); Mogens Larsen 1959 (alterbord, altertavle, krucifiks, prædikestol); Mogens Larsen 1965 (altertavle, krucifiks, prædikestol); Ebbe Lehn Petersen 1995 (orgel, pulpitur, farvesætning); Kirsten Trampedach 1996 (kalkmaleri); Jens Johansen 1996 (inventar).

Tegninger og opmålinger. *Ebbe Lehn Petersens Tegnestue.* Ebbe Lehn Petersen 1996 (planer og snit).

Litteratur. F. Hjort, »Historiske Oplysninger om Tommerup Sogn«, *ÅrbOdense og Assens* 3 (1923), 161-245 (*Hjort 1923*).

Historisk indledning ved Lasse J. Bendtsen, bygningsbeskrivelse ved Kirstin Eliassen, kalkmalerier, inventar og gravminder ved Lasse J. Bendtsen, heraf dog orgler ved Ole Beuchert Olesen. Oversættelser ved Peter Zeeberg (latin) og James Manley (engelsk). Korrektur ved Jørgen Lethan og Cecilie Bønnelycke. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet oktober 2015.

¹ Hofguldsmed Didrik Fuioren (†1603) nød i sit sidste leveår kronens part af kirketienden. *KancBrevb* 23. juli 1602.

² *Kronens Skøder* II, 351-52 (24. aug. 1671).

³ *Hjort 1923*, 223.

⁴ LAFyn. *Provstiark.* Synsprot.

⁵ LAFyn. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot. 1912-31.

⁶ »Hr. Hintze de Tommedrop« optræder på en dødeliste henregnet til Odense Helligkorsgilde. C. Nyrop, *Danmarks Gilde og Lavsskraaer fra Middelalderen* I, Kbh. 1899-1900, 190; Lars Bisgaard, »En dødeliste viser vej: Gilde og magt i senmiddelalderens Odense«, *FyÅrb* 2002, 70-89.

⁷ Måske identisk med doktor i kanonisk ret Erik Nielsen Rosenkrantz (o. 1447-1504-), der i så fald må have overladt altertjenesten til en vikar.

⁸ Sidstnævnte var muligvis først ordineret efter reformationen. Den i Wiberg, *Præstehist* 3, 351 nævnte før- og efterreformatoriske præst 'Christopher' nævnes ikke i dommen, der er trykt uden kildeangivelse i John M. Møllers posthumt udgivne »Historiske Oplysninger om Brylle Sogn«, *ÅrbOdense og Assens* 1918, 198-200. Se endvidere *Hjort 1923*, 225.

⁹ *DaMag* 4, II (1873), 51.

¹⁰ J. L. A. Kolderup-Rosenvinge, *Udvalg af gamle danske domme*, I, Kbh. 1842, 138-39.

¹¹ *Hjort 1923*, 224

¹² *Hjort 1923*, 192.

¹³ LAFyn. *Fyns bispearkiv.* Synsforretninger og andre indberetninger om kirkebygninger og kirkernes indkomst 1631-1702.

¹⁴ Thiele, *Danmarks Folkesagn* I, 213.

¹⁵ Wiberg, *Præstehist* 3, 352.

¹⁶ LAFyn. *Fyns bispearkiv.* Synsforretninger og andre indberetninger om kirkebygninger og kirkernes indkomst 1631-1702; RA. *Reviderede rgsk.* Rgsk. 1664-72.

¹⁷ Den nuværende præstegård er opført 1950 efter tegning af arkitekt Ejnar Mindedal-Rasmussen.

¹⁸ LAFyn. *Præsteark.* Kirkesyn 1803.

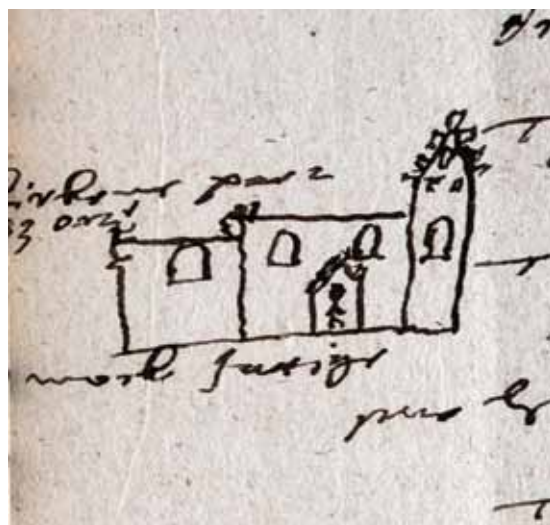

Fig. 34. Skitse af kirken i Biskop Jacob Madsens visitationsbog. I LAFyn. Foto Mogens Vedsø 2011. – *Sketch of church in Bishop Jacob Madsen's visitation book.*

Fig. 35-36. Soldater- og englefigurer på hhv. altertavlens topstykke og -gavl (s. 3284, jf. fig 10), under istandsættelse 1964. Foto Mogens Larsen 1964. – *Soldier and angel, figures from the altarpiece (cf. fig. 10).*

¹⁹ RA. *Kultusministeriet*. 1. Dept. Journaler 1871. j.nr. Y1175.

²⁰ Svend Faarvang, »Tommerup kirke gennem tiderne«, *Jul i Tommerup* 1997, 8; Lokalkiv. *Tommerup Kirke*.

²¹ En sten i det søndre dige bærer årstallet »1938«.

²² Lokalkiv. *Tommerup Kirke*.

²³ Arkitekten har anført Tornbjerg Kirke (Åsum Hrd.) som inspiration, jf. *Lokalavisen Assens* 4. sept. 2012.

²⁴ LAFyn. *Provstiark*. Kirkebeskrivelser.

²⁵ Jens Rasmussen og Anne Riising, *Biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604*, Odense 1995, 63-4.

²⁶ Ved restaureringen 1920 blev en af kirkens gjordbuer helt eller delvis ommuret. LAFyn. *Menighedsrådsark*. Kirkebestyrelsesprot. 1919-21.

²⁷ LAFyn. *Bispeark*. Synsforretn.

²⁸ LAFyn. *Fyns bispeark*. Synsforretninger og andre indberetninger om kirkebygninger og kirkernes indkomst 1631-1702. Et brud i nordsidens sokkel, der i kirkebeskrivelsen o. 1900 (note 24) omtales som en mulig åbning, kan være en rest af nordsidens pille.

²⁹ LAFyn. *Præsteark*. Ministerialbog 1646-1779.

³⁰ Der ses ikke større ommuringer på oversiden af de to hvæl.

³¹ KglBibl. *Kallske samling* 377, 4°.

³² LAFyn. *Præsteark*. Sager vedr. kirken 1876-1902.

³³ E. Sloth Arentzen og Kjeld de Fine Licht, *Kirker og bygninger fra Geodætisk Instituts Arkiv*, København 1974, 116.

³⁴ Tegninger og overslag til arbejdet udførtes af arkitekt, Kgl. Bygningsinspektør J. Villh. Petersen, mens projektets tilsyneladende gennemførtes under daglig ledelse af arkitekt Jens Christensen. LAFyn. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot. 1912-31; Kirkebestyrelsesprot. 1919-21.

³⁵ Kaldet »Fredsflojen«, angiveligt til minde om fredsslutningen efter Første Verdenskrig.

³⁶ Udformningen af disse kragbånd er identisk med kragbåndet på den midterste hvælpille i skibets sydside; sidstnævnte er sandsynligvis en nyskabelse samtidig med sideskibets opførelse.

³⁷ NM.

³⁸ NM; LAFyn. *Provstiark*. Synsprot.

³⁹ RA. *Reviderede rgsk*. Rgsk. 1664-72; LAFyn. *Præsteark*. Kirkesyn 1803; *Provstiark*. Synsprot.

⁴⁰ LAFyn. *Provstiark*. Synsprot.; *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot. 1912-31; Kirkebestyrelsesprot. 1919-21.

⁴¹ LAFyn. *Menighedsrådsark*. Kirkebestyrelsesprot. 1919-21.

⁴² RA. *DaKanc.* F15. 1773–85. Fynske og smålandske tegnelser. 8. juli 1778.

⁴³ LAFyn. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot. 1912–31; *Provstiark.* Synsprot.

⁴⁴ *Morgenposten Fyens Stiftstidende* 15. sept. 1996.

⁴⁵ Lokalkarkiv. *Tommerup Kirke.* Malermester Aage Hesybys regning 11. juni 1964.

⁴⁶ 1959 konstateredes under den daværende lyse blågrå bemaling to ældre farvelag, nemlig blå (ældst) og okkergult. Det bemaledes 1964 med rødbrunt og perlegråt på ramme- og listeværk.

⁴⁷ C. T. Engelstoft noterede årstallet '1652' i forbindelse med tavlen. *Engelstoft*, 103–4. Den i *DaAtlas* VI, 543 anførte datering '1742' er en misforståelse af tavlens staffering dette år.

⁴⁸ Sml. Avnslev (Svendborg Amt), der dog har ottekan-tet storfelt.

⁴⁹ Sml. *DK Odense* 2847 fig. 47.

⁵⁰ Sml. *DK Odense* 674 fig. 548.

⁵¹ Sml. *DK Odense* 543 fig. 421.

⁵² Sml. Tjæreborg Kirke (*DK Ribe* 1850).

⁵³ Topfeltet havde for 1964 et bronzeforgylt kors på sort bund, herunder tilsyneladende en ældre versalindskrift.

⁵⁴ Anders Mortensen har endvidere skåret altertavlerne i Odense Skt. Knud (nu fjernet, *DK Odense* 539), Tjæreborg (*DK Ribe* 1850) og Nakskov (*DK Maribo* 103). Weilbach, *KunstLeks* (4. udg.), 5, Kbh. 1995, 443.

⁵⁵ Listerne fremgår af spor på bagstykket, jf. foto af Mogens Larsen 1964 i NM.

⁵⁶ David Burmeister og Martin W. Jürgensen, »Omvendensens billeder – Om Anton Dorphs altertavler«, *NMArb* 2015, 230–43.

⁵⁷ Statens Museum for Kunst. *A. Dorph arkivet, mappe I. AD's egenhænd.* Fortegnelse over hans Malerier og deres Salg 1848–1911.

⁵⁸ Det kraftige skulderparti er formodentlig konstruktivt betinget, idet armene er fastgjort til torsoen med dyvler.

⁵⁹ Den 1964 fjernede yngste staffering omfattede en lys, rød karnation, brunt skæg og hår samt gulbrunt lændeklæde. Korset havde en mørk, grøn farve med bronzeforgyldning på grenstumperne.

⁶⁰ *SvK*, Blekinge V, 67.

⁶¹ For reparationen stod vel Anders Hansen Daugstrup, Odense. *Fynsk Kirkesølv*, 109.

⁶² RA. *Reviderede rgsk.* Rgsk. 1664–72.

⁶³ Hans Fallenkamp (o. 1679–1745) var herredsfoged i Sallinge. LAFyn. *G. L. Wads sedler: Personregister.*

⁶⁴ *Fynsk Kirkesølv*, 154.

⁶⁵ LAFyn. *Præsteark.* Dokumenter 1789–1861.

⁶⁶ *Fynsk Kirkesølv*, 186.

⁶⁷ *Fynsk Kirkesølv*, 125. Sml. *DK Odense* 555 fig. 438 og 440.

⁶⁸ Hiltrud Westermann-Angerhausen, *Mittelalterliche*

Fig. 37. Lydhimlens englefigurer o. 1650 (s. 3291 f., jf. fig. 23) set under istandsættelsen 1964. Foto Mogens Larsen 1964. – *Angel figures, c. 1650, of the sounding board* (cf. fig. 23).

Rauchfässer 800 bis 1500 (Bronzegeräte des Mittelalters 7), Petersberg 2014, 148–9.

⁶⁹ Skranken blev 1916 malet med egetræsfarve. LAFyn. *Provstiark.* Synsprot.

⁷⁰ Jan A. Gadd, »Brass Basins and Bowls from a Single Nuremberg Workshop Around 1500–1580«, *Journal of Antique Metalware Society* 16 (2008), 2–21.

⁷¹ Jf. *DK Odense* 2722 note 62.

⁷² LAFyn. *Provstiark.* Kirkebeskrivelser. Indskriften omtaltes allerede 1756 som udslidt. *KglBibl. Kallske samling* 377, 4°.

⁷³ Denne tolkning fremsattes af J. N. Nissen i LAFyn. *Provstiark.* Kirkebeskrivelser. Jf. *DK Maribo* 930 og Rone Kirke (Sverige), *SvK Gotland* VI, 5 (150), 424. Remsen har tænkeligt været gentaget i den omløbende indskrift, sml. Helge Kjellin, »Ornerade mässingfat och deras inskrifter«, *Aldre kyrklig konst i Skåne*, Otto Rydbeck og Ewert Wrangel (red.), Malmø 1921, 201–45.

⁷⁴ Gadd 2008 (note 100), 16; Herman P. Lockner, *Die Merkmale der Nürnberger Rotschmiede*, München 1981.

⁷⁵ Udsparringen under pilastrenes kannelurer har måske oprindeligt været prydet med diamantbosser ligesom stolen i Flødstrup (Svendborg Amt).

⁷⁶ LAFyn. *Præsteark.* Sager vedr. kirken 1876-1902; Sager vedr. kirken 1919-25.

⁷⁷ Til gruppen skal foruden Tommerup, Korup, Brændekilde og Birkende også regnes stolene i Flodstrup (Svendborg Amt), Rynkeby (Bjerger Hrd.) og Seden (Åsum Hrd.). Rimeligvis skal også stolen i Nørre Lyndelse (Åsum Hrd.) inkluderes i kraft af dens frisefelter og hængestykker. Frisefelterne falder i to grupper med hhv. aksialsymmetrisk og bølgende bladornamentik.

⁷⁸ Hvidmalede antikvainskrifter på bagsiden af storfelternes evangelister må datere \uparrow ådringen: »L. I. Henriksen, Malersvend, Odense 1877« (Mattæus), »H. Rasmussen, Kirkeeeier, Borrebygaard 1877« (Markus), »W. Gierahn, Malermester, Odense 1877« (Lukas), og »F. W. Mühldorff, Kjøbmand, Kirkeværg 1877 Tommerup« (Johannes).

⁷⁹ LAFyn. *Præsteark.* Sager vedr. kirken 1919-25.

⁸⁰ LAFyn. *Præsteark.* Sager vedr. kirken 1919-25; *Provstiark.* Synsprot.

⁸¹ I skibet er to rækker a tretten (indtil 1960 fjorten) og i sideskibet to tværstillede rækker a otte (øst) og syv (vest).

⁸² Lokalarkiv. *Tommerup Kirke.* Udateret udklip fra Fyens Stiftstidende o. 1964-65.

⁸³ O. 1665 fandtes dørene opbrudt ved tre kvindestole; dørhængsler behøvede reparation 1670 og 1803. LAFyn. *Fyns bispearkiv.* Synsforretninger og andre indberetninger om kirkebygninger og kirkernes indkomst 1631-1702; RA. *Reviderede rgsk.* Rgsk. 1664-72; LAFyn. *Præsteark.* Kirkesyn 1803.

⁸⁴ Panelet omfatter desuden glatte rektangulære fyldingsfag.

⁸⁵ LAFyn. *Odense branddirektørs arkiv (landet).* Brandtaxationsprotokol for Ravnebjerg Hrd. 1800-18.

⁸⁶ LAFyn. *Menighedsrådsark.* Kirkebestyrelsesprot. 1919-

21. Ifølge en optegnelse fra 1981 ved Karen og Viggo Johansen i Lokalhistorisk Arkiv, Tommerup blev de gamle stole overladt deres hidtidige brugere, mens én dog blev opstillet foran byens brugsforening.

⁸⁷ If. *Hjørt* 1923, 192.

⁸⁸ LAFyn. *Menighedsrådsark.* Kirkebestyrelsesprot. 1919-21; *Præsteark.* Sager vedr. kirken 1919-25.

⁸⁹ KglBibl. *Kallske samling* 377, 4°; M. Mackeprang, »Fyenske jærnbundne Kirkedøre fra Middelalderen«, *ÅrbOldkHist* 1943, 21.

⁹⁰ Indskriften er da også rettet i *DaAtlas* VI, 543 til »Opus Nicolai Fabri«.

⁹¹ *Mackeprang* 1943 (note 89), 11-12.

⁹² *Dansk Paramenthandel 1895-1945.*

⁹³ De 12 største piber i hovedværkets Principal 8' er anbragt inde på pulpituret.

⁹⁴ En \uparrow sølvplade i facaden bar inskriptionen: »Dette Orgel er givet Tommerup Menighed i Aaret 1903 af I. C. Jessens Enke Pauline født Waidtløw Talleruplund«.

⁹⁵ En \uparrow sølvplade i facaden bar inskriptionen: »Ombygget 1937 af Tommerup Menighed«. I orgelbyggerfirmaets trykte værkfortegnelse beskrives arbejdet som en ombygning og udvidelse. (Th. Frobenius & Co., *Kirkeorgler*, Kgs. Lyngby o. 1937). I henhold til Den Danske Orgelregistrants rapport 1973 måtte instrumentet dog betegnes som en nybygning med genanvendelse af ældre dele.

⁹⁶ LAFyn. *Provstiark.* Synsprot. Yderligere oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant.

⁹⁷ Frederik Hjørt læste støberens navn som 'Henrich Røn', *Hjørt* 1923, 221.

⁹⁸ Det er dog ikke korrekt, når *DaAtlas* VI, 543 oplyser, at en omstøbning 1765 blev bekostet af Hans Kaas til Hastrup (\uparrow 1700).

Fig. 38. Stoledele o. 1625, genanvendt i panel langs korets nordvæg (s. 3292). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Pew parts, c. 1625, re-used in panel along the north wall of the chancel.*

⁹⁹ Jf. E. Kølpin Petersen, *Lorentz Petersen og Anna Maria Buchwald med efterslægt* (...), Kbh. 1945, 28.

¹⁰⁰ Klokken omstøbtes 1838 ifølge *Hjort 1923*, 224.

¹⁰¹ Den er angiveligt revnet under ringningen ved Christian IX's død, jf. E. Kølpin Petersen, *Lorentz Petersen og Anna Maria Buchwald med efterslægt* (...), Kbh. 1945, 28.

¹⁰² Claus Lauritsen 1665, begravet foran alteret; Frands Meel (Jacob Knudsen Fangels svigerfar) 1666; Maren Madsdatter (Jacob Knudsen Fangels mor) 1668, begravet foran prædikestolen; Jacob Knudsen Fangel 1677; Jørgen Jensen 1691; Claus Jacobsen Tommerups sønner 1698 og 1701; præstedatter og -frue Anna Medea Clausdatter 1717; Claus Jacobsen Tommerup 1731; hans enke Cathrine Hjeredsdatter Juul 1734; Frans Tommerup (Jacob Knudsen Fangels søn) 1737; Cathrina Maria Juul 1787. Desuden kapellanen Hans Nielsen Sylvad 1718 og hans enke Maria Cathrina Sylvad 1750. LAFyn. *Præsteark.* Ministerialbog 1646-1814.

¹⁰³ Kirkeejer Jacob Clausen Tommerup 1743; hans svigermor Birgitte Christine Hansdatter Müller 1748; tre børn af Jacob Clausen Tommerups enke, Else Kirstine Rosenvinge, og hendes anden ægtemand, Jacob Preben Banner von Hey, hhv. 1748, 1758 og 1760. Dertil personer med tilknytning til Baagegård: Niels Jørgensen Møller 1761; løjtnant Christian Petersen 1766, Eva Christensdatter 1778 'udi tårnet midt i gangen'. Desuden enken Anna Catharina Schiødt 1766. LAFyn. *Præsteark.* Ministerialbog 1646-1779.

¹⁰⁴ Således begravedes i kirken: gårdens tidligere fæster Lauritz Michelsen 1671; Maren Rasmusdatter (krigskommissær Georg Thomas Haffenreffers svigermor) 1673; en datter af Hans Pedersen og Christence Haffenreffer 1676; Hans Pedersen 1677 (neden for prædikestolen); to børn af Peder Fallenkamp og Christence Haffenreffer 1688, 1690; Christence Haffenreffer 1727; hendes sønnesøn Peder Christian Fallenkamp 1730. Desuden den i Store Appe indkvarterede ritmester Peder Jacob Bernold 1685 (jf. *gravudstyr). LAFyn. *Præsteark.* Ministerialbog. 1646-1779.

¹⁰⁵ 1756 fandtes ingen åbne begravelser. KglBibl. *Kallske samling* 377, 4°.

¹⁰⁶ Ingeborg Rasmusdatter, 1° g. m. sognepræst Anders Mortensen (†1629) og 2° g. m. sognepræst Ole Nielsen Stenløse (†1634), blev ifølge S. V. Wiberg 'måske' 3° g. m. med Claus Lauritsen Assens. Dette stemmer for så vidt overens med Wibergs oplysning om et dørstykke i den gamle præstegård, der foruden Claus Lauritsen Assens' initialer og årstallet 1653 bar initialerne »I.R.D.«. Wiberg, *Præstehist* 3, 351. Også en senere tradition, nedfældet af Frederik Hjort, som dog for så vidt godt kan være afhængig af Wiberg, taler om 'Ingeborg hr. Clausen'. *Hjort 1923*, 185.

¹⁰⁷ Datoen for hustruens død fremgik ifølge F. Hjort af parrets gravsten (jf. gravsten nr. 2), *Hjort 1923*, 185.

¹⁰⁸ Jens Bircherod, *Uddrag af Biskop Jens Bircherods historisk-biographiske Dagbøger for Aarene 1658-1708*, Christian Molbech (udg.), Kbh. 1846, 50; Aage Fasmer Blomberg, *Fyns vilkår under svenskekrigene 1657-1660*, Odense 1973, 508-9.

¹⁰⁹ Ifølge en af Frederik Hjort meddelt lokal tradition var det, da maleriet blev udført efter Ingeborgs død, hendes søster der stod model for portrættet. Hun skulle angivelig have været Claus Lauritsens husholderske. *Hjort 1923*, 185-6.

¹¹⁰ Afskrift 1858 gengivet i *Hjort 1923*, 186.

¹¹¹ *Hjort 1923*, 225.

¹¹² *Hjort 1923*, 218.

¹¹³ Stenen tilhører måske sognepræst Claus Lauritsen og hustruen (Ingeborg Rasmusdatter?) (jf. †epitafium), over hvem der ifølge L. S. Vedel Simonsen var lagt en gravsten. L. S. Vedel Simonsen, *Odense Herred og svenskekrigene*, Ole Nederland (udg.), Odense 2005, 66.

¹¹⁴ Jf. LAFyn. *Præsteark.* Ministerialbog 1831-92. Begravet 19. april 1839.

¹¹⁵ Højden kan kun angives omtrentligt pga. placeringen.

¹¹⁶ Jf. LAFyn. *Præsteark.* Ministerialbog 1831-92. Begravet 30. sept. 1846.

¹¹⁷ Jf. LAFyn. *Præsteark.* Ministerialbog 1831-92. Begravet 15. maj 1848.

¹¹⁸ Sml. Faye, *Støbejernskors* nr. 149.

TOMMERUP CHURCH

The church lies to the east in the large village. Since the transfer of the church by the Crown in 1671 to the Lord Admiral Henrik Bielke it has had many owners but for many years had an association with Tallerupgård. From no later than the beginning of the 1500s and until 1877 Brylle Parish was annexed to Tommerup. The Broholm

church district became the new annexe with its establishment in 1907.

Building. The church has its origin in a very small Romanesque building, which must have been built around 1200 in raw fieldstone, and of which only the nave is preserved. The south door of the nave is still in use and has hardly been

changed. The north door is bricked up and partly destroyed by a secondary window. The Romanesque nave once had two windows east of the doors on either long side. The oldest Late Medieval addition is probably the tower, which may be from the first half or middle of the 1400s (fig. 1). The tower is skewed in relation to the gable, since the north wall is flush with the north wall of the nave. A secondary staircase was built on the north side of the tower (fig. 7). The stairs clearly once continued higher up, since there is a landing with the rudiments of further steps. The present belfry floor is a heightening of the tower from 1920. The possibility cannot be precluded that the tower once had an older belfry floor that was partly demolished. The original chancel of the church was replaced, probably around 1500, by a nave-chancel of medieval brick in monk bond, with the same length as the older nave. The large number of re-used base ashlar in the Late Medieval nave-chancel shows that the Romanesque chancel was terminated straight towards the east. On the south side of the chancel there are two windows, and one (†)window, now bricked-up, can be seen in the middle of the east gable.

Chancel and nave are both covered by two square cross-vaults (fig. 9) while the tower interior is covered by a flat ceiling, which was already the case at the time of Bishop Jacob Madsen's visitation of the church in 1589. A porch of medieval brick in monk bond was built towards the end of the Middle Ages in front of the south door of the nave (fig. 1). A northern side-aisle, called 'The Peace Wing' was built in 1920 (fig. 7).

Wall painting. There is a wall-painted consecration cross from the Late Middle Ages (fig. 8).

Furnishings. The oldest item of furnishing in the church is the Romanesque font of the Højby

type (fig. 21). A Romanesque *censer from 1200-50 is now in the National Museum (fig. 19). From the later Middle Ages comes a small carved altar crucifix from c. 1400 (fig. 13). The baptismal dish with the Annunciation and the inscription "m(aria), l(ilium) v(irgo) c(asta) ave" was made in Nürnberg in the 1500s (fig. 20).

The altar candlesticks from c. 1550 are of a Gothic type (fig. 18). The pulpit from c. 1580 belongs to a wider group of Funen Renaissance pulpits (figs. 22-23). It has secondary Baroque figures which must be attributed to the Odense wood-carver Anders Mortensen (figs. 24-27). From the Late Renaissance pews of c. 1625 a number of gables and panels are preserved (fig. 38). The Communion table (fig. 10) is probably from c. 1650 as is the Auricular-style altarpiece, which must be attributed to Anders Mortensen in Odense (figs. 10-11). The large-panel painting of the altarpiece shows the Last Supper and is from 1742. The altar plate (fig. 14) was donated in 1687 by the church owners Hans Kaas and his wife Sophie Amalie Bielke; an altar set for the sick (fig. 17) is from c. 1700. The wafer box (fig. 15) was made in 1747 by the Odense master Fridrich Wissing and donated by Elisabeth Haurevadt in memory of her husband Hans Fallenkamp. A pewter jug (fig. 16) is from the nineteenth century. An earlier altar painting (fig. 12), *The Agony in the Garden*, was painted in 1894 by Anton Dorph. Altar and baptismal jugs are from the twentieth century, two bells were founded in 1978. The organ (cf. fig. 29) was built in 1996 by Bruno Christensen & Søner.

Sepulchral monuments. There are two tombstones of unknown deceased, from c. 1600 and c. 1650 respectively (fig. 31). In the old churchyard six cast iron crosses from the time around 1850 stand (fig. 32).